

Adatközlőim egyöntetű véleménye, hogy ma is kiabálnának a hegybe, ha megengednék. Lehet máshol még megteszik talán csak nem tudok, tudunk róla.

Érdeemes felfigyelni arra, hogy a magyarszováti *kiabálás a hegybe* fő vonásaiban a *Strigarea poste sat* megfelelője. De nem idegen a magyar faluközösség számára, tudunk ugyanis rokon jellegű magyar népszokásokról³; és sajátos vonásokkal is gazdagodott: fokozott titokzatosság, magyar nyelvi lelemények.

Következésképpen, jó lesz számolnunk szokásaink közt a *kiabálás a hegybe* érdekes, letűnően lévő szokásával is, mely értékes adalékokat szolgáltathat a népismeretnek.

Zsigmond Gyöző

Magyar népballadák Kárpátalján

A kárpátaljai magyar nemzetiség folklórkincsei fölött viszonylag még mindig félhomály lebeg. Bár az I. világháború előtt az egész magyar nyelvterületre kiterjedő gyűjtőmozgalom ezt a tájegységet is elérte, a Sárospataki Református Főgimnázium tanárai és diákjai által lejegyzett anyagok máig feldolgozatlanok, munkájuk a történelem viharában befejezetlen maradt.

Az újabb kori gyűjtések kezdete nagyjából egybeesik az itt élő, 180–200 ezer lelket számláló magyar kisebbségnek az 1970-es évek elejére tehető kulturális megújulásának kezdetével. Ehhez pedig egy múltat és nemzeti hagyományokat egyaránt vállaló, a közösségi gondolkodás új formáit létrehozó és elindító nemzedéknek kellett felnővekednie.

E nemzedéki készülődés bölcsője az Ungvári Állami Egyetem magyar tanszéke lett, mely 1963-tól, fennállásának negyedszázada alatt mintegy 400 diákjának adott tanári diplomát. A hallgatók két szemeszteren át ismerkednek a folklór elméleti kérdéseivel, kutatástörténetével, s a nyári gyűjtési gyakorlatokon maguk is bekapcsolódnak az értékmentésbe. E nem munka egyik eredményeként készült 1974-ben a Lizanec P.M. és Vaszőcsik V.J. által szerkesztett egyetemi segédkönyv, A kárpátontúli magyar lakosság népballadái, mely csekély (500) példányszáma miatt csak kevesekhez juthatott el.

A kötet anyagát sajátos tematikai csoportosítási elvek szerint rendezték: I. Történeti tárgyú ballada (itt egyetlen újabb keletű, bizonytalan eredetű, a munkásmozgalmi folklór tárgykörébe tartozó vers áll); II. Betyártörténetek; III. Tragikus szerelem; IV. Családi tragédiák; V. Szerencsétlenségek; VI. Ponyvaballadák. A szöveganyagot, mely 31 típust és 61 változatot mutat be, a diákok számára összeállított gyakorlati jellegű feladatok, a témával foglalkozó szakirodalom jegyzéke, az orosz nyelvű összefoglaló, végül pedig az adatközlők felsorolása követi.

Tudnunk kell azonban, hogy a kiadványba csak töredéke került annak az anyagnak, amelyet az 1971 nyarán összeállt önkéntes gyűjtőtábor tagjai a tanszéki tevékenységtől függetlenül a Borzsa völgyében fekvő Salánkon és az ugocsei Tiszahát falvaiban rögzítettek hangszalagra. Ez a lelkes fiatalokból álló csoport a területi írószervezett mellett 1967 és 1971 között működő Forrás Stúdió alapgárdájából verbuválódott. A közös gyűjtésre való készülődés szándéka az első szép népballadák felbukkanásának idejéről, 1969-ből való, ám erről végleges elhatározás 1971 júniusában a terület fiatal alkotóinak (irodalmárok és képzőművészek) VI. területi értekezletén, a Forrás Stúdió teljes tagságának részvételével és Kovács Vilmos ösztönzésével született.

A gyűjtés megpróbáltatásainak és örömeinek alkalmi folkloristái gyűjtőútjaikra már előlegezett biztatásként vihették magukkal az 1971-es Kárpáti Kalendárium Irodalmi Mellékletét. A kiadvány Benedek András előszavával tíz jellegzetesebb balladatípust nyújt át a kárpátaljai olvasónak. Ez a közlés egyben népballadánk első igényesebb bemutatása, anyagát Dupka György, Fábián László és Zselicki József gyűjtötte.

A nem mindennapi vállalkozás első tapasztalatai megmutatták, hogy területünk hagyományörző rétegeinek emlékezetében, amint azt az előszó szerzője is hangsúlyozza, „a klasszikus balladák közül csak azok maradtak fenn, amelyek valamely módon a parasztság

valóságélményéhez kapcsolódtak: A halálraítélt húga, A halálra táncoltatott lány, Szégyenbe esett lány..." E három valóban gyakori típushoz társulnak a későbbiek folyamán az Anyai átok, a Három árva, a Háromszoros magzatgyilkos; a vígballadák közül pedig a Szerelem próbája, a Kétféle menyasszony, a Hitetlen férj, a Gunaras lány, valamint a Megcsalt férj és a Megszólaló halott különböző típusai. Meglepően változatos anyagot kínálnak az új stílusú rétegekből kiemelkedő betyárballadák. Ezek közül talán a legtöbb figyelmet a lányruhában fosztogató Geszten Jóska alakjához kapcsolható adalékok érdemlik, melyek révén a ballada határozottan elkülönül eddig ismert típusestvéreitől, s szinte beolvad a rab-balladák jóval eredetibb és költőibb világába.

S ha mindehhez hozzáadjuk az új stílusú epikus költészet, valamint a ponyvafolklor ismertebb termékeit, akár számvetést is készíthetünk: az 1971-es önálló gyűjtőakció 120–130 dallammal rögzített népballadávaltozatot és balladaszerű dalt eredményezett. Ezután bekövetkezett a helyi balladatudatás ügyének kettéválása: a magyar tanszék további ez irányú tevékenysége mellett az egykori hallgatók közül többen, túl a kötelező gyűjtési gyakorlatokon, továbbra is a szívügyüknek tekintették a népballadák gyűjtését.

Az évek múlásával több ízben is fölmerült legszebb balladánk közlésének igénye. Méltó és alkalmas fórumot ehhez a Kárpáti Igaz Szó Lendület című rovata nyújtott, melynek keretében 1983 és 1985 között öt részben mutattuk be balladaköltészetünk legelterjedtebb típusait. A szerény sorozat közléseire figyelve a Néprajzi Hírekben (XIV. évf. I. sz.) Gunda Béla professor úr bölcs előrelátással jegyzi meg, hogy a Kárpátalján folyó újabb kutatások egy új magyar népköltési gyűjtemény megjelenését jelzik.

A megvalósulás egyre realisabbá váló ígérete további ellenőrzésű gyűjtéseket, a kutatások kiterjesztését tette szükségessé. Mivel korábban is voltak már jelzéseink a Bereg megyei Izsnyete figyelmet érdemlő szájhagyományáról, annak folytonosságában bízva némely ritkábban előforduló, pontosabban, eddig e vidéken nem gyűjtött középkori balladatípusok után érdeklődtünk. Néhány sikertelen kísérlet után, több ismert új stílusú és elterjedtebb klasszikus szöveg között, az 55 éves Benczéné Kacsóh Róza ismeretanyagából szinte tűneményként bukkant fel a Halva talált menyasszony egyik igen szép, Vargyas Lajos szerint középkori, francia eredetű dallammal élő változata. Tudomásunk van róla, hogy ez a szép, középkori ballada a század elején Bereg megye északnyugati részén s a szomszédos Ung megyében egyaránt ismert volt. Alátámasztja ezt a Néprajzi Múzeum Ethnológiai Adattárában (EA 484) található barkaszói, dallam nélküli változat, valamint a Vargyas Lajosnál közölt (A magyar népballada és Európa. Zeneműkiadó, 1976, II. k. 191. old.) szirénfalvi (Kelet-Szlovákia) szöveg. Elemei közül jól érzékelhetően domborodik ki a romlás felé tartó hősnő személyes tárgyainak, kedves állatainak pusztulását fölmutató motívum, mely figyelmeztető előjele, a készülődő tragédiának: „Ruháim, ruháim, szegről lehulljatok”, „Pulykáim, pulykáim, földre boruljatok...”

Mindenképpen elgondolkodtató tény, hogy a Halva talált menyasszony adatközlőjének repertoárjában a Falva épített feleség, Kőműves Kelemenné balladája is szerepel. Sajnos, ez a legnépszerűbb székely népballada területünkön való elterjedésének, valamikori ismeretének sincsenek figyelmet érdemlő nyomai. Kérdés, hogy vajon nem ponyvanyomatványok lapjain kerültek-e hozzánk a Kőműves Kelemenné sorai? Mert az izsnyetei szöveg stilisztikai köntöse, valamint a dallamnélküliség ténye akár ezt a feltételezést is megengedné. Csakhogy a szakirodalom nem tud a szóban forgó típus ponyvai terjesztéséről. A legkézenfekvőbbnek látszik a kéziratos terjesztés, a nótásfüzetből nótásfüzetbe vándorlás lehetősége, mely magától értetődően zárja ki a dallam öröklődését, de egyenesen kínálja az alkalmat a szövegek kisebb, az egyéni ízléshez igazított átírásához.

Annál elevebb, s ma is biztonsággal gyűjthető régi stílusú balladánk közül a Szégyenbe esett lány, melynek ez idáig másfél tucatnyi variánsa ismeretes. Valamennyi közül a legértékesebbnek látszik a Kincsehomokon (Ung megye) 1988-ban gyűjtött változat, melyet a Halva talált menyasszonnyal együtt közlünk. E két típus párosítása nem véletlenszerű. S bár konfliktushelyzeteik egymással ellentétesek, jól kimutatható szövegösszefüggések bizonyítják, hogy a két balladát egyazon közösség szájhagyománya dajkálta.

E vázlatos ismertetésből, két balladatípusunk bemutatásából bizonyára kiderül, hogy a kárpátaljai magyarság sajátos etnikai helyzetében is megőrizte szájhagyományát, mely az édes- és a zenei anyanyelv kettős gondviselése alatt a népi epika figyelemre méltó, tájilag elhatárolható, de az egyetemes magyar népballadakincsbe szépen illeszkedő változatait hozta létre.

Ki - ment a hisz asszony a - nagy in - get varr - ni
 a - nagy sekk - re ül - ni a - nagy in - get varr - ni

Amint varrogálta
A szép arany inget,
Egy pár arany gyűrű
Csördül az ölebe.

Anyám, édesanyám,
Mi ennek a jele,
Egy pár arany gyűrű
Csördült az ölemben?

Lányom, édes lányom,
Az annak a jele,
A szomszéd királyfinak
Adtalak kezére.

Anyám, édesanyám,
Mijért adott annak?
Inkább adott volna
Egy pulykapasztornak!

Ruháim, ruháim,
Szegről lehulljatok,
Szegről lehulljatok,
Engem sirassatok.

Kocsisom, kocsisom,
Eredj föl a hegyre,
Nézz széjjel, nem jön-e
Valaki valahol?

Nem látok én senkit,
Nem látok én semmit,
Nem látok én senkit,
Nem látok én semmit.

Pulykáim, pulykáim,
Földre boruljatok,
Földre boruljatok,
Engem sirassatok.

Kocsisom, kocsisom,
Eredj föl a hegyre,
Nézz széjjel, nem látsz-e
Valakit valahol?

Látok már valakit,
Látok már valamit:
Hatlovas hintóba
Egy fényes királyfit.

Istenem, Istenem,
Bár, míg ideérnek,
Bár, míg ideérnek,
Engem kiterétnének!

Jó napot, jó napot,
Ösmeretlen anyám,
Mondja meg, hol vagyon
Erzsébet, szép mátkám?

Kiment az erdőbe
Gyöngyvirágot szedni,
Gyöngyvirágot szedni,
Úrfiaknak adni.

Nincsen ott, nincsen ott,
Ösmeretlen anyám,
Mondja meg, hol vagyon
Erzsébet, szép mátkám?

Kiment a kiskertbe
Gyöngyvirágot szedni,
Gyöngyvirágot szedni,
Úrfiaknak adni,

Nincsen ott, nincsen ott,
Ösmeretlen anyám,
Mondja meg, hol vagyon
Erzsébet, szép mátkám?

Mit türtem, tagadtam,
Ki kell már vallanom,
Benn az ebédlöben
Ki van már terítve.

Izséte, 1987.
Bencze Róza, sz. 1932.

Borbála, Borbála,
 Mi lelte ruhádat,
 Mi lelte ruhádat,
 Aranyos ruhádat?

Fecském, ó jó fecském,
 Vidd a levelecském
 Gyöngyvári úrfinak
 Vidd a levelecském!

Bent van a kiskertbe
 Virágokat szedni,
 Virágokat szedni,
 Az úrfiknak adni.

Szabó nem jól szabta,
 Varró nem jól varrta,
 Magam is ott voltam,
 Mégis elrontotta?

Ha este érsz oda,
 Tedd a párnájára,
 Ha nappal érsz oda,
 Tedd a tányérjára.

Nem ott van, nem ott van,
 Te szívtelen anya!
 Hol van a leányod,
 Ambródi Borbála?

Mi tőrés, tagadás,
 Be kell azt vallanom,
 Gyöngyvári úrfitól
 Hat hónapja hordom.

Gyöngyvári úrfi a
 Levelet olvassa,
 Sűrű könnyeitől
 A betűt nem látja.

Bent van a szobába,
 Ki is van terítve,
 Tizenkét lánybarát
 Sirdogál mellette.

Hóhérok, hóhérok,
 Lányomat vigyétek,
 Lányomat vigyétek,
 Fejét levegyétek!

Kocsisom, kocsisom,
 Fogd be a lovadat,
 Fogd be a lovadat,
 Azt is a legjobbbat!

Kocsisom, kocsisom,
 Te már mehetsz haza,
 A régi gazdádat
 Haza ne várd soha!

Anyám, ó, jó anyám,
 Csak egy órát adjál,
 Menjek a kertembe
 Virágom megnézni.

Te leszel a szellő,
 Én meg a villámlás,
 Hagyjuk meg életben
 Ambródi Borbálát!

Veszi éles kését,
 Mártja a szívébe,
 Régi nagy szerelme
 Most jut az eszébe.

Hóhérok, hóhérok,
 Lányomat vigyétek,
 Lányomat vigyétek,
 Fejét levegyétek!

Jó estét, jó estét,
 Te szívtelen anya!
 Hol van a leányod,
 Ambródi Borbála?

Vérem a véreddel
 Egy patakba folyjon,
 Testem a testeddel
 Egy sírba nyugodjon!

Anyám, ó, jó anyám,
 Csak egy órát adjál,
 Menjek a szobámba
 Ruháim megnézni.

Bent van a szobába
 Ruháit megnézni,
 Ruháit megnézni,
 Magát szépiteni.

Lelkem a lelkeddel
 Egy Istent imádjon,
 Istent ne láss soha,
 Te szívtelen anya!

Ruháim, ruháim,
 Földre lehulljatok,
 Régi gazdátokat
 Holtig gyászoljátok!

Nem ott van, nem ott van,
 Te szívtelen anya!
 Hol van a leányod,
 Ambródi Borbála?

Kincseshomok, 1988. Fizel Ilona, sz. 1932.